

صلى الله عليه وسلم

دانشکده کشاورزی

گروه ترویج و آموزش کشاورزی

رساله دکتری تخصصی در رشته ترویج و آموزش کشاورزی

نظام ترویج کشاورزی ایران: وضعیت کنونی و آینده‌نگاری

پژوهش و نگارش:

سعید فعلی نهاوند

استادان راهنما:

دکتر حسن صدیقی

دکتر غلامرضا پزشکی‌راد

استادان مشاور:

دکتر سید جواد قریشی ابهری

دکتر اسماعیل شهبازی

تیر ۱۳۹۲

چکیده

هدف کلی تحقیق حاضر بررسی وضعیت کنونی نظام ترویج کشاورزی ایران و آینده‌نگاری آن برای افق ۱۴۰۴ شمسی در قالب تدوین سند چشم‌انداز است. از این‌رو، این تحقیق در قالب سه مرحله به بررسی وضعیت کنونی نظام ترویج کشاورزی ایران، شناسایی عوامل درون و برون بخشی تأثیرگذار بر نظام ترویج کشاورزی ایران تا افق ۱۴۰۴ و تدوین سند چشم‌انداز آن برای افق ۱۴۰۴ پرداخت. در مرحله اول این تحقیق از ابزار پرسشنامه و نظرخواهی از مدیران هماهنگی ترویج استان‌ها و رؤسای ترویج شهرستان‌ها استفاده گردید. نتایج توصیفی تحقیق نشان دادند که اکثریت پاسخگویان معتقد هستند که وضعیت آرکان درونی (شفافیت خط‌مشی‌ها و چارچوب نظری، تحقق اهداف، بودجه‌بندی، کمیت و کیفیت کارگزاران، توجه به گروه‌های هدف، تدوین برنامه‌های ترویجی، ارتباط با تحقیقات کشاورزی و ساختار اداری و تشکیلاتی) و عوامل بیرونی (نهادی، بوم‌شناختی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، فناوری اطلاعات، زیست-محیطی و زیرساختی) نظام ترویج کشاورزی ایران در سطح متوسط بود. همچنین، اکثریت آنها اظهار داشتند که وضعیت بازنگاری و اصلاح نظام ترویج کشاورزی ایران نیز در سطح متوسط است. یافته‌های تحلیلی نشان دادند که عوامل اقتصادی، بوم‌شناختی و زیست-محیطی تأثیر معنی‌داری بر وضعیت آرکان درونی نظام ترویج کشاورزی ایران ندارند. این وضعیت در حالی است که عوامل نهادی، فناوری‌های اطلاعاتی، فرهنگی، زیرساختی و سیاسی، به ترتیب، بیشترین میزان تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم را بر وضعیت آرکان درونی نظام ترویج کشاورزی ایران دارند. در مرحله دوم این تحقیق از ابزار پرسشنامه در قالب تکنیک دلفی و نظرخواهی از کارشناسان ستادی معاونت ترویج و آموزش، مدیران هماهنگی ترویج استان‌ها، رؤسای سازمان‌های جهاد کشاورزی استان‌ها و سازمان‌های وابسته به وزارت جهاد کشاورزی استفاده گردید. نتایج تحقیق منجر به شناسایی تغییرات درون بخشی (نوع محصول تولیدی، ابزار تولید، تقاضای بازار، چگونگی تولید یا کشت، ویژگی قطعات زراعی و عوامل تولید) و برون بخشی (عوامل زیرساختی، بوم‌شناختی، اقتصادی، فرهنگی، نهادی، فناوری، زراعی، سیاسی و جمعیت‌شناختی) تا افق ۱۴۰۴ گردید. در مرحله سوم تحقیق از ابزار مصاحبه و نظرخواهی از مطلعان کلیدی استفاده گردید. نتایج نشان دادند که نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴ نظامی است مبتنی بر قانون جامع ترویج کشاورزی که با هدف توانمندسازی همگان براساس یافته‌های تحقیقاتی نظام‌مند توسط شبکه‌ای از کارگزاران دولتی، غیردولتی و کشاورزان و با استفاده از اعتبارات دولتی و غیردولتی و ساختار تولی‌گری دولتی و تصدی‌گری غیردولتی به تدوین برنامه‌های آموزشی می‌پردازد که به صورت مشارکتی طراحی، به صورت حضوری و مجازی (بیشتر مجازی) اجرا و به صورت عینی و کاربردی ارزشیابی می‌گردند. در نهایت براساس تطابق وضعیت آرکان درونی و کنونی نظام ترویج کشاورزی ایران و عوامل درون و برون بخشی تأثیرگذار بر این نظام تا افق ۱۴۰۴ با سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ تدوین شده، تحولات و برنامه‌های راهبردی که برای تحقق چشم‌انداز مذکور مورد نظر می‌باشند شناسایی و معرفی گردیدند.

کلمات کلیدی: نظام ترویج کشاورزی ایران، آینده‌نگاری ۱۴۰۴ شمسی، تدوین چشم‌انداز، آرکان درونی، عوامل بیرونی و بخش کشاورزی.

آیین‌نامه چاپ رساله‌های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار رساله‌های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیت‌های علمی- پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش‌آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می‌شوند:

ماده ۱ در صورت اقدام به چاپ رساله خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به دفتر نشر آثار علمی دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲ در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:

”کتاب حاضر، حاصل پایان نامه رساله دکتری نگارنده در رشته ترویج و آموزش کشاورزی است که در سال ۱۳۹۲ در دانشکده کشاورزی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی جناب آقایان دکتر غلامرضا پزشکی‌راد و دکتر حسن صدیقی و مشاوره جناب آقایان دکتر اسماعیل شهبازی و سید جواد قریشی ابهری از آن دفاع شده است“

ماده ۳ به منظور جبران بخشی از هزینه‌های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به دفتر نشر آثار علمی دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می‌تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴ در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به‌عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵ دانشجو تعهد و قبول می‌کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می‌تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند، به علاوه به دانشگاه حق می‌دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتاب‌های عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶ اینجانب سعید فعلی نهاوند دانشجوی رشته ترویج و آموزش کشاورزی مقطع دکتری تخصصی تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می‌شوم.

نام و نام خانوادگی: سعید فعلی نهاوند

تاریخ و امضاء:

دستورالعمل حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد ذیل را رعایت نمایند:

ماده ۱- حقوق مادی و معنوی پایان‌نامه‌ها / رساله‌ها مصوب دانشگاه متعلق به دانشگاه است و هر گونه بهره‌برداری از آن باید با ذکر نام دانشگاه و رعایت آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های مصوب دانشگاه باشد.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه / رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی می‌باید به نام دانشگاه بوده و استاد راهنما نویسنده مسئول مقاله باشند.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی به صورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه / رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب حاصل از نتایج پایان‌نامه / رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با مجوز کتبی صادره از طریق حوزه پژوهشی دانشگاه و بر اساس آیین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه / رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما و یا مجری طرح از طریق حوزه پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این دستورالعمل در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۱۳۸۴/۴/۲۵ در شورای پژوهشی دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب لازم‌الاجرا است و هر گونه تخلف از مفاد این دستورالعمل از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری خواهد بود.

تقدیم به ساحت مقدس و نورانی آقا امیرالمؤمنین علی بی ابیطالب (ع) آنگاه که فرمودند:

" چشم دل انسان خردمند، پایان کارش
را می‌بیند و نشیب و فراز خویش را می-
شناسد، هر که از پیش به استقبال رود،
بینا می‌شود و هر که به آنها پشت کند
سرگردان می‌ماند "

(الحیات، ج ۱، ص ۳۹۲)

این ناچیز را اگر قدری است

تقدیم به اسطوره‌های همیشه جاودان زندگی

آنان که فروغ گم‌گشته آرزوهایشان را در غرور و شکوفایی من می‌نگرند.

پدر بزرگوارم

او که موفقیت‌های کوچک مرا با برگ شادی چشمانش پاداش داد و با صفای باطن و قلبی آکنده از عشق و محبت در تمامی مراحل زندگی تکیه‌گاهم بود.

مادر دلسوز و فداکارم

فروزانترین شعله محبت و ایثار «او که قلب پاکش سر منشاء دعا‌های خیر در زندگیم است».

و تقدیم به گل‌های شادی و مهربان در بوستان نگاهم

خواهران و برادر عزیز و دوست داشتیم و همسر مهربانم که آرزویم پیشرفت و تعالی آنان است.

تشکر و قدردانی

من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق

سپاس و ستایش خالق هستی را سزااست که علم را مایهٔ مباحثات بشر قرار داد و بر این بندهٔ حقیر کمترین، منت گذارد. تأییداتش همواره هادی و راهنمایم بوده است. اکنون که به لطف و یاری خداوند متعال، مراحل نگارش

و تدوین رساله به اتمام رسیده است، بر خود لازم می‌دانم مراتب امتنان و قدردانی خویش را تقدیم سرورانی نمایم که ارائه اثر حاضر مرهون مساعدت‌های بی‌شائبه آنان می‌باشد:

- از استادان گرانقدر جناب آقایان دکتر غلامرضا پزشکی‌راد و دکتر حسن صدیقی که زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده داشتند و در این راه با صبر و حوصله اینجانب را راهنمایی نمودند.
- از استادان بزرگوار جناب آقایان دکتر اسماعیل شهبازی و دکتر سیدجواد قریشی ابهری که زحمت مشاوره رساله را بر عهده داشتند و با نظرات سازنده خویش، باعث غنی شدن هر چه بیشتر پژوهش حاضر گردیدند.
- استادان محترم گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه تربیت مدرس، آقایان دکتر غلامرضا پزشکی‌راد، دکتر حسن صدیقی، دکتر محمد چیدری، دکتر عنایت عباسی، دکتر همایون فرهادیان و دکتر مسعود بیژنی که از محضرشان کسب علم و دانش نموده‌ام.
- از بذل توجه و نکته‌سنجی استادان ممتحن، آقایان دکتر محمد چیدری، دکتر عنایت عباسی، دکتر حسین شعبانعلی فمی و دکتر احمد رضوانفر.
- همکلاس‌های خوبم آقای مهندس شهرام محمدزاده و سرکار خانم مهندس مریم محمودی که در طول تحصیل از نصایح علمی ایشان بهره گرفتم.
- دوستان خوبم آقایان ابراهیم مسافری، مهندس مسیب بقایی، مهندس حسن یعقوبی، مهندس امیر نعیمی و دکتر سلیمان رسولی‌آذر.
- پرسنل خدوم وزارت جهاد کشاورزی بویژه آقایان مهندس خداوردیان، دکتر شاهپسند و دکتر عباس نوروزی.
- در خاتمه، از تمامی دوستان عزیزم که خالصانه در راه انجام این پژوهش اینجانب را یاری و مساعدت نمودند، بی‌نهایت سپاسگزارم و از خداوند متعال آرزوی توفیق، سربلندی و رستگاری آنان را خواهانم.

سعید فعلی نهاوند

تیر ماه ۱۳۹۲

فهرست

صفحه	عنوان
۲-۱۱	فصل اول: کلیات تحقیق
۲	مقدمه
۳	بیان مسأله

۵	ضرورت انجام تحقیق
۸	اهداف کلی و اختصاصی تحقیق
۸	محدوده تحقیق
۹	محدودیت‌های تحقیق
۹	پیش فرض‌های تحقیق
۱۰	تعاریف مفهومی
۱۱	تعاریف عملیاتی
<hr/>		
۱۳-۸۵	فصل دوم: ادبیات موضوع
۱۳	پیشگفتار
۱۴	بخش اول: چارچوب نظری نظام ترویج کشاورزی
۱۴	مقدمه
۱۵	نظام ترویج کشاورزی
۱۶	آرکان نظام ترویج کشاورزی
۱۷	عوامل بیرونی نظام ترویج کشاورزی
۱۹	محیط متغیر نظام ترویج کشاورزی
۲۱	آرکان درونی نظام ترویج کشاورزی
۳۶	نارسایی‌های و تنگناهای درون نظام ترویج کشاورزی دولتی
۳۶	راهبردهای بازنگری و اصلاح نظام ترویج کشاورزی دولتی
۳۸	نتیجه‌گیری بخش اول
۳۹	بخش دوم- نظام ترویج کشاورزی ایران
۳۹	سیر تحولات ترویج کشاورزی در ایران
۴۱	ویژگی‌های نظام ترویج کشاورزی ایران
۴۲	وضعیت آرکان درونی نظام ترویج کشاورزی ایران
۵۰	وضعیت عوامل بیرونی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۵۲	نتیجه‌گیری بخش دوم
۵۳	بخش سوم- برنامه آینده‌نگاری
۵۳	مقدمه
۵۴	آینده‌های بدیل
۵۴	مفهوم برنامه آینده‌نگاری
۵۶	خاستگاه آینده‌نگاری
۵۷	آینده‌نگاری و پیش‌بینی
۵۹	تاریخچه برنامه آینده‌نگاری

۶۰	پیش فرض‌های برنامه آینده‌نگاری
۶۱	پیش‌ران‌های برنامه‌های آینده‌نگاری
۶۳	اصول کلیدی برنامه آینده‌نگاری
۶۴	نسل‌های برنامه آینده‌نگاری
۶۵	اهداف برنامه آینده‌نگاری
۶۸	محدودیت‌های برنامه‌های آینده‌نگاری
۶۹	رهیافت‌های مورد استفاده در برنامه آینده‌نگاری
۷۰	روش‌شناسی برنامه‌های آینده‌نگاری
۷۳	مراحل انجام برنامه آینده‌نگاری
۷۴	نتیجه‌گیری بخش سوم
۷۵	بخش چهارم - پیشینه تحقیق
۷۵	پیش‌بینی آینده ترویج کشاورزی در جهان
۸۰	مطالعات آینده‌نگاری در حوزه علوم کشاورزی
۱۰۵ - ۸۵	فصل سوم: روش‌شناسی تحقیق
۸۵	مقدمه
۸۷	روش تحقیق مرحله اول
۸۷	روش انجام تحقیق
۸۷	جامعه آماری و حجم نمونه
۸۸	ابزار گردآوری اطلاعات
۸۹	روایی ابزار تحقیق
۸۹	اعتبار ابزار تحقیق
۹۰	سؤالات تحقیق
۹۱	فرضیه تحقیق
۹۱	روش جمع‌آوری اطلاعات
۹۲	روش‌های آماری مورد استفاده
۹۲	روش تحقیق مرحله دوم
۹۲	روش انجام تحقیق
۹۳	جامعه آماری
۹۴	روش نمونه‌گیری و حجم نمونه
۹۴	ابزار گردآوری اطلاعات
۹۵	روایی ابزار تحقیق
۹۶	اعتبار ابزار تحقیق

۹۶	فرضیه‌ها/ سؤالات تحقیق
۹۶	روش تجزیه و تحلیل اطلاعات
۹۷	روش تحقیق مرحله سوم
۹۷	روش انجام تحقیق
۹۷	جامعه آماری
۹۷	روش نمونه‌گیری و حجم نمونه
۹۸	ابزار گردآوری اطلاعات
۹۹	روایی و اعتبار ابزار تحقیق
۱۰۰	فرضیه‌ها/ سؤالات / اهداف تحقیق
۱۰۰	روش تجزیه و تحلیل اطلاعات
<hr/>		
۱۰۵-۱۶۶	فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق
<hr/>		
۱۰۵	تجزیه و تحلیل یافته‌های مرحله اول تحقیق
۱۰۵	یافته‌های توصیفی
۱۰۵	توصیف ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای پاسخگویان
۱۰۶	ارزیابی وضعیت آرکان درونی نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۱۷	ارزیابی وضعیت عوامل بیرونی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۲۶	وضعیت بازنگری و اصلاح خط‌مشی‌ها و چارچوب نظری نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۲۷	تفاوت بین میزان بازنگری و اصلاح گویه‌های خط‌مشی و چارچوب نظری نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۲۸	ارزیابی مدل علی تأثیر عوامل بیرونی بر آرکان درونی نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۵۱	تجزیه و تحلیل یافته‌های مرحله دوم تحقیق
۱۵۱	ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای اعضای پانل اول تکنیک دلفی
۱۵۲	مرحله اول تکنیک دلفی: شناسایی تغییرات ساختاری بخش کشاورزی ایران ۱۴۰۴
۱۵۴	مرحله دوم تکنیک دلفی: بررسی میزان تغییرات ساختاری بخش کشاورزی ایران ۱۴۰۴
۱۵۵	ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای اعضای پانل دوم تکنیک دلفی
۱۵۷	مرحله اول تکنیک دلفی: شناسایی عوامل مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴

۱۵۸	مرحله دوم تکنیک دلفی: توصیف میزان احتمال وقوع عوامل مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴
۱۶۱	تجزیه و تحلیل یافته‌های مرحله سوم تحقیق
۱۶۱	خطمشی‌ها و چارچوب نظری نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴
۱۶۲	اهداف و کارکردهای نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴
۱۶۲	گروه‌های هدف نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴
۱۶۳	بودجه و منابع مالی نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴
۱۶۳	پیوند نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴ با تحقیقات کشاورزی
۱۶۴	تدوین برنامه‌های ترویجی در نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴
۱۶۵	ساختار اداری و تشکیلاتی نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴
۱۶۶	کارگزاران نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴
۱۶۸-۲۲۰	فصل پنجم: بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها
۱۶۸	خلاصه و بحث، مرحله اول تحقیق
۱۸۹	خلاصه و بحث، مرحله دوم تحقیق
۲۰۱	خلاصه و بحث، مرحله سوم تحقیق
۲۱۰	نتیجه‌گیری‌های مرحله اول تحقیق
۲۱۱	نتیجه‌گیری‌های مرحله دوم تحقیق
۲۱۲	نتیجه‌گیری‌های مرحله سوم تحقیق
۲۱۳	نتیجه‌گیری کلی
۲۲۰	پیشنهادها
۲۲۷-۲۵۱	منابع مورد استفاده
۲۵۲-۲۷۶	پیوست‌ها

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۲۰	جدول ۱-۲: عوامل بیرونی و جدید مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی
۳۷	جدول ۲-۲: انواع بازنگری‌های اصلی در عرضه خدمات ترویج کشاورزی دولتی
۷۱	جدول ۲-۳: روش‌شناسی برنامه‌های آینده‌نگاری

۷۹	جدول ۲-۴: پیش‌بینی نظام ترویج کشاورزی آینده
۸۸	جدول ۳-۱: وضعیت تکمیل پرسشنامه‌ها به تفکیک مناطق شش‌گانه وزارت جهاد کشاورزی
۹۰	جدول ۳-۲: میزان اعتبار متغیرهای پرسشنامه
۱۰۶	جدول ۴-۱: ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای پاسخگویان
۱۰۷	جدول ۴-۲: وضعیت شفافیت و وضوح خط‌مشی‌ها و چارچوب نظری
۱۰۷	جدول ۴-۳: طبقه‌بندی وضعیت شفافیت خط‌مشی‌ها در نظام ترویج ایران
۱۰۸	جدول ۴-۴: وضعیت تحقق اهداف در نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۰۸	جدول ۴-۵: طبقه‌بندی وضعیت تحقق اهداف در نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۰۹	جدول ۴-۶: وضعیت بودجه‌بندی و منابع مالی نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۱۰	جدول ۴-۷: طبقه‌بندی وضعیت بودجه‌بندی و منابع مالی نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۱۰	جدول ۴-۸: وضعیت کمی و کیفی کارگزاران نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۱۱	جدول ۴-۹: طبقه‌بندی وضعیت کمی و کیفی کارگزاران نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۱۲	جدول ۴-۱۰: وضعیت توجه نظام ترویج کشاورزی ایران به گروه‌های هدف
۱۱۲	جدول ۴-۱۱: طبقه‌بندی وضعیت توجه نظام ترویج کشاورزی ایران به گروه‌های هدف
۱۱۳	جدول ۴-۱۲: وضعیت تدوین برنامه‌های ترویجی در نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۱۴	جدول ۴-۱۳: طبقه‌بندی وضعیت تدوین برنامه‌های ترویجی در نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۱۴	جدول ۴-۱۴: وضعیت ارتباط نظام ترویج کشاورزی ایران با تحقیقات کشاورزی
۱۱۵	جدول ۴-۱۵: طبقه‌بندی وضعیت ارتباط نظام ترویج کشاورزی ایران با تحقیقات کشاورزی
۱۱۵	جدول ۴-۱۶: وضعیت ساختار اداری و تشکیلاتی نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۱۶	جدول ۴-۱۷: طبقه‌بندی وضعیت ساختار اداری و تشکیلاتی نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۱۷	جدول ۴-۱۸: وضعیت عوامل نهادی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۱۷	جدول ۴-۱۹: طبقه‌بندی وضعیت عوامل نهادی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۱۸	جدول ۴-۲۰: وضعیت عوامل بوم‌شناختی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۱۹	جدول ۴-۲۱: طبقه‌بندی وضعیت عوامل بوم‌شناختی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۱۹	جدول ۴-۲۲: وضعیت عوامل زیرساختی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۲۰	جدول ۴-۲۳: طبقه‌بندی وضعیت عوامل زیرساختی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۲۰	جدول ۴-۲۴: وضعیت عوامل فرهنگی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۲۱	جدول ۴-۲۵: طبقه‌بندی وضعیت عوامل فرهنگی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۲۱	جدول ۴-۲۶: وضعیت عوامل سیاسی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۲۲	جدول ۴-۲۷: طبقه‌بندی وضعیت عوامل سیاسی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۲۲	جدول ۴-۲۸: وضعیت عوامل اقتصادی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۲۳	جدول ۴-۲۹: طبقه‌بندی وضعیت عوامل اقتصادی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران

۱۲۴	جدول ۴-۳۰: وضعیت فناوری‌های اطلاعات مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۲۴	جدول ۴-۳۱: طبقه‌بندی وضعیت فناوری‌های اطلاعات مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۲۵	جدول ۴-۳۲: وضعیت عوامل زیست-محیطی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۲۵	جدول ۴-۳۳: طبقه‌بندی وضعیت عوامل زیست-محیطی مؤثر بر نظام ترویج ایران
۱۲۶	جدول ۴-۳۴: وضعیت بازنگری و اصلاح خط مشی‌ها نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۲۷	جدول ۴-۳۵: طبقه‌بندی وضعیت بازنگری و اصلاح خط مشی‌ها نظام ترویج ایران
۱۲۷	جدول ۴-۳۶: بررسی تفاوت معنی‌داری بین میزان بازنگری و اصلاح گویه‌های خط مشی و چارچوب نظری نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۳۱	جدول ۴-۳۷: ماتریس همبستگی متغیرهای مستقل: وضعیت عوامل بیرونی نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۳۲	جدول ۴-۳۸: نتایج رگرسیون چندگانه وضعیت شفافیت خط مشی‌های نظام ترویج ایران
۱۳۳	جدول ۴-۳۹: ماتریس همبستگی متغیرهای مستقل: وضعیت آرکان درونی نظام ترویج ایران
۱۳۴	جدول ۴-۴۰: نتایج رگرسیون چندگانه توجه نظام ترویج کشاورزی ایران به گروه‌های هدف
۱۳۶	جدول ۴-۴۱: نتایج رگرسیون چندگانه وضعیت کمی و کیفی کارگزاران نظام ترویج ایران
۱۳۸	جدول ۴-۴۲: نتایج رگرسیون چندگانه تدوین برنامه‌ها در نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۳۹	جدول ۴-۴۳: نتایج رگرسیون چندگانه ساختار اداری نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۴۱	جدول ۴-۴۴: نتایج رگرسیون چندگانه پیوند نظام ترویج کشاورزی ایران با تحقیقات
۱۴۲	جدول ۷-۴۵: نتایج رگرسیون ساده بودجه‌بندی نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۴۴	جدول ۷-۴۶: نتایج رگرسیون ساده تحقق اهداف نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۴۶	جدول ۴-۴۷: محاسبه اثرات مستقیم و غیرمستقیم عوامل سیاسی بر وضعیت آرکان درونی نظام ترویج ایران
۱۴۷	جدول ۴-۴۸: محاسبه اثرات مستقیم و غیرمستقیم عوامل فرهنگی بر وضعیت آرکان درونی نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۴۸	جدول ۴-۴۹: محاسبه اثرات مستقیم و غیرمستقیم عوامل زیرساختی بر وضعیت آرکان درونی نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۴۸	جدول ۴-۵۰: محاسبه اثرات مستقیم و غیرمستقیم فناوری‌های اطلاعاتی بر وضعیت آرکان درونی نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۴۹	جدول ۴-۵۱: محاسبه اثرات مستقیم و غیرمستقیم عوامل نهادی بر وضعیت آرکان درونی نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۵۰	جدول ۴-۵۲: مجموع تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم عوامل بیرونی بر وضعیت آرکان درونی نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۵۱	جدول ۴-۵۳: ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای اعضای پانل اول تکنیک دلفی

۱۵۲	جدول ۴-۵۴: شناسایی تغییرات ساختاری در بخش کشاورزی ایران ۱۴۰۴ هجری شمسی: مرحله اول تکنیک دلغای
۱۵۴	جدول ۴-۵۵: شناسایی تغییرات ساختاری در بخش کشاورزی ایران ۱۴۰۴ هجری شمسی: مرحله دوم تکنیک دلغای
۱۵۶	جدول ۴-۵۶: ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای اعضای پانل دوم تکنیک دلغای
۱۵۷	جدول ۴-۵۷: شناسایی عوامل مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴: مرحله اول تکنیک دلغای
۱۵۹	جدول ۴-۵۸: میزان احتمال وقوع عوامل مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴: مرحله دوم تکنیک دلغای
۱۶۱	جدول ۴-۵۹: ساختار یافته‌ها: طبقه موضوعی خط مشی نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴
۱۶۲	جدول ۴-۶۰: ساختار یافته‌ها: طبقه موضوعی اهداف و کارکردهای نظام ترویج ایران ۱۴۰۴
۱۶۳	جدول ۴-۶۱: ساختار یافته‌ها: طبقه موضوعی گروه‌های هدف نظام ترویج ایران ۱۴۰۴
۱۶۳	جدول ۴-۶۲: ساختار یافته‌ها: طبقه موضوعی بودجه و منابع مالی نظام ترویج ایران ۱۴۰۴
۱۶۴	جدول ۴-۶۳: ساختار یافته‌ها: طبقه موضوعی پیوند نظام ترویج ایران ۱۴۰۴ با تحقیقات کشاورزی
۱۶۴	جدول ۴-۶۴: ساختار یافته‌ها: طبقه موضوعی تدوین برنامه‌های ترویجی در نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴
۱۶۵	جدول ۴-۶۵: ساختار یافته‌ها: طبقه موضوعی ساختار اداری و تشکیلاتی نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴
۱۶۶	جدول ۴-۶۶: ساختار یافته‌ها: طبقه موضوعی کارگزاران نظام ترویج کشاورزی ایران ۱۴۰۴
۱۹۲	جدول ۵-۱: تغییرات ساختاری بخش کشاورزی ایران تا افق ۱۴۰۴ هجری شمسی
۱۹۸	جدول ۵-۲: عوامل برون بخشی مؤثر بر نظام ترویج کشاورزی ایران تا افق ۱۴۰۴ و میزان احتمال وقوع آنان
۲۱۵	جدول ۵-۳: شناسایی تحولات در آرکان درونی و عوامل بیرونی نظام ترویج کشاورزی ایران برای تحقق چشم‌انداز ۱۴۰۴

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان
۱۳	شکل ۲-۱: چیدمان پیشینه تحقیق
۳۰	شکل ۲-۲: رهیافت‌های آموزشی نظام ترویج کشاورزی
۳۵	شکل ۲-۳: آرکان نظام ترویج کشاورزی

۳۸	شکل ۲-۴: راهبردهای بازنگری ترویج دولتی از سال ۱۹۸۰ میلادی
۴۶	شکل ۲-۵: ساختاری اداری و پرسنلی نظام ترویج ایران
۵۴	شکل ۲-۶: آینده‌های بدیل
۵۷	شکل ۲-۷: خاستگاه آینده‌نگاری
۸۶	شکل ۳-۱: مراحل نظام‌مند روش تحقیق
۹۳	شکل ۳-۲: پانل‌های تکنیک دلفی و جامعه آماری
۱۰۲	شکل ۳-۳: مقایسه مداوم داده‌ها
۱۰۳	شکل ۳-۴: فرایند تحلیل داده‌ها
۱۲۹	شکل ۴-۱-۱: مدل علی تأثیر عوامل بیرونی بر ارکان درونی نظام ترویج کشاورزی ایران
۱۴۵	شکل ۴-۲-۲: مدل علی اصلاح و بازنگری نظام ترویج ایران
۱۸۸	شکل ۵-۱-۱: مدل علی اصلاح و بازنگری نظام ترویج ایران
۲۰۰	شکل ۵-۲-۲: عوامل بیرونی مؤثر بر نظام ترویج ایران ۱۴۰۴
۲۱۸	شکل ۵-۳-۳: نقشه مفهومی نارسایی‌های نظام ترویج ایران برای تحقق چشم‌انداز ۱۴۰۴

فصل اول:

مقدمه

نظام ترویج کشاورزی یکی از مهمترین ابزارهای انتشار یافته‌های پیشرفته کشاورزی و ارائه خدمات آموزشی و مشاوره‌ای است که نقش مهمی را در فرایند توسعه بویژه توسعه روستایی ایفاء می‌کند، به‌طوریکه Rivera & Sulaiman (2009) آن را موتور انتقال دانش، نوآوری و توسعه بیان می‌کنند. هدف نظام ترویج کشاورزی، آموزش غیررسمی به کشاورزان برای بهبود روش‌های کشاورزی است تا آنها بتوانند از تکنولوژی‌های مفید و کارآی جدید در فعالیتهای زراعی خویش استفاده کنند (Tecer Atsan et al., 2009). Rivera & Qamar (2003) اظهار می‌دارند که نظام ترویج کشاورزی از طریق ارائه آموزش‌های ترویجی، فنی و بینشی باعث رفع نیازهای فنی، مهارتی و اطلاعاتی روستاییان شده و زمینه را برای توانمندسازی و ارتقاء کیفیت زندگی آنان و مدیریت کارآمد منابع تولید فراهم می‌نماید. Kleps & Absher (1997) نیز هدف اصلی نظام ترویج کشاورزی را حمایت از افراد روستایی در بهبود استانداردهای (کیفیت) زندگی بواسطه تولید بیشتر محصولات و افزایش درآمد زراعی بیان می‌کنند. Swanson & Samy (2002) تحقق این هدف را وابسته به کارکردهای انتقال تکنولوژی، توسعه منابع انسانی و بهبود سرمایه اجتماعی می‌دانند.

با گذشت حدود ۷۰ سال از آغاز فعالیتهای رسمی نظام ترویج کشاورزی در ایران و باوجود فعالیتهای فراوان و اثرات نسبتاً مثبت آن، امروزه بیش از هر زمان دیگر این نظام توانمندساز در حوزه علمی - اجرایی در معرض اظهار نظر، انتقاد، بحث و مجادله قرار گرفته است. در وضعیت فعلی، چالش‌ها و نارسایی‌هایی در نظام ترویج کشاورزی ایران وجود دارند که تقویت یا اصلاح آن را ضروری می‌سازند. پاره‌ای از این چالش‌ها و نارسایی‌ها را می‌توان اینگونه برشمرد (شعبانعلی فمی و همکاران، ۱۳۸۳؛ خاتون‌آبادی، ۱۳۸۴؛ اسدی‌روستایی، ۱۳۸۰؛ معاونت ترویج و نظام‌های بهره‌برداری، ۱۳۸۴؛ شهبازی، ۱۳۸۸؛ Qamar, 2001; Pezeshki Rad et al., 2001; Pezeshki Rad & Agahi, 2002; Sa'ban -Ali -Fami, 2003):

- ❖ فقدان جایگاه قانونی ثابت و پایدار برای نظام؛
- ❖ تعریف و برداشت نادرست از نقش نظام و خدمات آن؛
- ❖ مسائل و مشکلات در تدوین اهداف و وظایف؛
- ❖ مسائل و مشکلات در انتخاب رهیافت و شیوه‌های ترویجی؛
- ❖ برتری ایده انتقال تکنولوژی در فعالیتهای؛
- ❖ فقدان مهارت لازم در عرصه تبدیل یافته‌های نوین علمی و تحقیقاتی به پیام‌ها و توصیه‌های عملی و مؤثر ترویجی؛
- ❖ ضعف در ساختار تشکیلاتی؛
- ❖ فقدان شبکه گسترده ترویجی با پوشش کافی برای مخاطبان؛
- ❖ عدم ارتباط بین نهادهای تحقیقاتی، ترویجی و کشاورزان؛
- ❖ ضعف در ارزشیابی و نظارت؛ و
- ❖ ضعف ارتباطات نظام‌مند و قواعد و فرهنگ همکاری چندجانبه و مشارکت زیر بخش‌های مختلف توسعه کشاورزی؛

بیان مسأله تحقیق

نظام ترویج کشاورزی ایران در طول سالیان گذشته با ضعف‌ها و چالش‌هایی روبه‌رو بوده است که یا جنبه ساختاری داشته‌اند و یا برون سازمانی که تکرار برخی از آنان باعث دوام و پایداری آنان برای چند دهه گردیده است. از جمله این چالش‌ها که در حین مصاحبه با صاحب‌نظران ترویجی و مشاهدات میدانی برای محقق ملموس گردید می‌توان به (۱) عدم ارتباط بین ساختار دانشگاهی با وزارت جهاد کشاورزی، (۲) استهلاک تجهیزات کنونی، نبود خودروی مناسب برای نظارت و سرکشی در سطوح مراکز ترویج و خدمات جهاد کشاورزی، (۳) وجود دیدگاه‌های مختلف درباره تعریف، وظایف، اهداف، کارگزاران و ... نظام ترویج کشاورزی، (۴) برخی موازی‌کاری در وزارت جهاد کشاورزی بگونه‌ای که برخی معاونت‌های تخصصی در وزارت مذکور وظایف ترویجی را از وظایف و کارکردهای اصلی خود قلمداد می‌کنند و ... اشاره داشت. در کنار چالش‌های مذکور، چالش‌های نوظهوری^۱ نیز در طول سال‌های اخیر شکل گرفته‌اند که بر نظام ترویج کشاورزی ایران تأثیر گذاشته و منجر به عدم پویایی آن گردیده است. وجود چالش‌های مذکور این مهم را روشن و شفاف می‌سازند که نظام ترویج کشاورزی ایران نیاز به بازنگری، تحول و بازسازی دارد. حال، سه سؤال اساسی مطرح می‌شوند:

❖ آیا اصلاح و بازنگری نظام ترویج کشاورزی ایران فارغ از مسائل محیطی، در پاسخ به ضعف‌ها و نارسائی‌های درون سازمانی آن صورت گیرد؟

❖ آیا اصلاح و بازنگری نظام ترویج کشاورزی ایران با در نظر گرفتن ضعف‌ها و نارسائی‌های درونی نظام و محیط و تغییرات کنونی بیرونی صورت گیرد؟ و یا

❖ آیا اصلاح و بازنگری نظام ترویج کشاورزی ایران با در نظر گرفتن ضعف‌ها و نارسائی‌های درونی نظام و محیط کنونی و تغییرات آتی بیرونی صورت گیرد؟

در باب بازنگری و اصلاح نظام‌های ترویج کشاورزی، اکثریت پژوهشگران و محققان (Gomez-Limon, Gomez-Ramos & Fernandez, 2009; Rivera, 2001; Ponniah, Puskur., Workneh & Hoekstra, 2008; Rivera & Qamar, 2003; Qamar, 2005; Shinn, Wingenbach, Lindner, Briers & Baker, 2009; Swanson, 2010) بیان می‌کنند که باید هم مسائل و چالش‌های سازمانی (مسائل مطروحه) و هم تغییرات شگرف، کنونی و تأثیرگذار محیطی (توجه به پایداری زیست- محیطی، مشارکت‌های مردمی، ظهور تکنولوژی‌های ارتباطاتی و اطلاعاتی، جهانی‌سازی و بازار جهانی، انقلاب بیوتکنولوژی، تغییر الگوی مصرف، کارآفرینی‌های زنان و کشاورزان خردپا، شکل‌گیری سازمان‌های کشاورزان، معرفی محصولات ارگانیک و روی آوردن افراد خانواده به مشاغل خارج از مزرعه، به‌علاوه

^۱ از جمله این چالش‌ها می‌توان به کاهش بودجه‌های ترویجی نسبت به بودجه‌های اجرایی و تحقیقاتی و حذف بودجه‌های ملی ترویجی اشاره داشت.

برنامه‌های توسعه ملی از قبیل سند چشم‌انداز توسعه سال ۱۴۰۴ شمسی^۲ و غیره) را در نظر گرفت. از طرفی، نگاهی به سیر تحولات و چگونگی عملکرد گذشته نظام ترویج کشاورزی در ایران، این نکته مهم را پیش‌روی خیرگان مکتب ترویج کشاورزی قرار می‌دهد که ضروری است نظام ترویج کشاورزی ایران ضمن پاسخگویی به نیازهای موجود، خود را برای مدیریت مؤثرتر تحولات آتی نیز بازنگری و آماده سازد. نظام ترویج کشاورزی ایران نمی‌تواند نسبت به تغییر و تحولات بسیاری که در محیط اطرافش می‌گذرد بی‌تفاوت باشد و به سادگی از آنها چشم‌پوشی کند. خدمات‌رسانی بهتر نظام ترویج کشاورزی ایران مستلزم آن است که بتوان سیاست‌های این بخش را متناسب با تهدیدها و فرصت‌های آینده‌ای که محصول تغییرات مذکور هستند در قالب برنامه‌هایی از نوع مطالعات آینده‌نگاری (Foresight Study) تدوین نمود.

این مطلب نیز مهم است که بیان گردد که خیلی‌ها آینده‌نگاری را تنها مربوط به مباحث علم و تکنولوژی می‌دانند^۳. البته تا اندازه‌ای هم حق با آنها است چرا که بسیاری از مطالعات آینده‌نگاری انجام شده در سراسر دنیا با عنوان مطالعات آینده‌نگاری تکنولوژی به اجرا درآمده است. در این جا پرسشی که ممکن است مطرح شود این است که آیا اصولاً می‌توان از آینده‌نگاری برای بررسی آینده نظام‌های اجتماعی (و نه علم و تکنولوژی) استفاده کرد یا خیر و اگر بتوان در سیاست‌گذاری برای نظام‌های اجتماعی مانند نظام ترویج کشاورزی از آن استفاده کرد، این تحلیل چه محتوایی خواهد داشت؟ بی‌شک طرح این پرسش‌ها و بحث بر سر آنها هم بحثی سالم و علمی خواهد بود و هم می‌تواند موضوع را تا اندازه خوبی برای همگان روشن سازد. در واقع، شاید بتوان آینده‌نگاری نظام ترویج کشاورزی ایران را که با شناسایی مسائل و مشکلات، تفکر درباره آینده‌های محتمل نظام و انتخاب آینده مطلوب آن شکل می‌گیرد، گامی اساسی برای رفع نارسایی‌ها و چالش‌های این نظام، حداقل در آینده‌ای نزدیک، برشمرد.

آنچه شایان توجه است آن است که قبل از هرگونه بحث آگاهانه یا تصمیم‌گیری مدون در باب اعمال تغییرات نظام‌مند در آرکان مختلف نظام کنونی و آتی ترویج کشاورزی ایران، ارزیابی جامع این نظام با در نظر گرفتن تمام نقاط ضعف، تهدیدهای موجود و چشم‌اندازهای آتی ضروری می‌نماید. از این‌رو، این تحقیق در قالب رساله دکتری تخصصی رشته ترویج و آموزش کشاورزی سعی در پاسخگویی به سؤالات ذیل دارد:

- ❖ آیا نظام فعلی ترویج کشاورزی ایران قابلیت کافی برای خدمات‌رسانی به گروه‌های هدف خود را دارد؟
- ❖ آیا نظام فعلی ترویج کشاورزی ایران از عوامل محیطی آن تأثیر می‌گیرد؟
- ❖ چالش‌ها و راهکارهای بهسازی نظام ترویج کشاورزی ایران کدام است؟
- ❖ چه آینده مطلوبی پیش‌روی نظام ترویج کشاورزی ایران برای افق ۱۴۰۴ شمسی وجود دارد؟

^۲ در متن این سند آمده است که ایران در سال ۱۴۰۴ شمسی، کشوری توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و تکنولوژی در سطح منطقه، با هویت اسلامی و انقلابی، الهام‌بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل است.

^۳ رجوع کنید به فصل دوم این رساله صص ۷۳-۷۱